

עו"ד ויקטור הרצברג

ההתיישבות האובדת במשפט

FOCUS ON → ← עוקב על

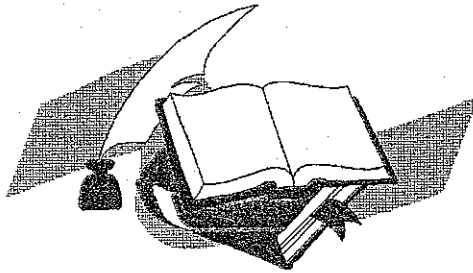

ספר זה מוקדש
לאלה מאנשי ההתיישבות העובדת,
מדגניה, נהלל וכפר-חסידיים דרך כיסופים ועד לכסלון וזנוח
שהתמידו ללכת בתלם ה"מחר"
שכה הובטח להם.

TO morrow , and to morrow, and to morrow,
Creeps in this petty pace from day to day
To the last syllable of recorded time,
And all our yesterdays have lighted fools
The way to dusty death. Out, out, brief candle!
Life's but a walking shadow, a poor player,
That struts and frets his hour upon the stage,
And then is heard no more; it is a tale
Told by an idiot, full of sound and fury,
Signifying nothing.

מחר ועוד מחר ועוד מחר
מזדחלים בצעד כושל, מיום ליום,
עד לאות הסיום בספר-דברי-הימים,
וכל אתמולי ימינו, יאירו בפני שוטים,
הדרך אל מוות עלוב. דעך, דעך פתיל קצר!
החיים אינם אלא צל צועד, שחקן עלוב
המדקלם ומקפץ את שעתו עלי במה,
ואז לא יישמע יותר; הם סיפור,
מלא קול וזעם, מסופר על ידי אידיוט,
ומשמעותו כלום.

ויליאם שקספיר, מקבת.
מערכה 5, תמונה 5

אוברטורה

או מעין פרולוג לדבר עצמו

Whath's past is prologue, what to come.

אשר היה, מבוא למה שיבוא.

ויליאם שקספיר

הסערה, מערכה 2, תמונה 1

ההתיישבות הציונית על "אדמת הלאום", שהכתה שורש, האריכה ימים, היתה לאות ולמופת, ואף ל"אם" ליישובים שיבואו בעקבותיה, תקעה יתד ביום 1 בדצמבר 1909, עת נפלח התלם העברי הראשון באדמות אום-אל-ג'וני. מותו הפתאומי של הרצל ביום 3 ביולי 1904 הכה בתדהמה את התנועה הציונית שהקים לא מכבר. נדמה היה כי התנועה לא תשרוד לאחר הסתלקותו של המנהיג הכריזמטי. אך התנועה התגברה על האבדה. בקונגרס השביעי (בול, 27 ביולי-2 באוגוסט 1905) הוסרה לחלוטין "הצעת אוגנדה", וגברה השפעתם של התומכים בעבודה מעשית בארץ-ישראל. בשנים 1904-1905 החלו להתממש רכישות ראשונות של אדמות בארץ-ישראל לטובת ה"נאציונאל-פונד" (הקרן הלאומית). לימים הקרן הקיימת לישראל. הסוחר דוד חיים מכר כ-4,000 דונם במחיר של 20 פרנק לדונם בחיטין¹ "שהפכה בכך להיות הרכישה הראשונה בתולדות הקרן הקיימת לישראל".² לאחר "חיטין" באה רכישה של כ-2,000 דונם מאדמות "בית-עריף", היא החווה החקלאית "בן-שמון", לימים כפר-הנוער. 2,000 דונם שנרכשו בחולדה שימשו להקמת משתלה שבה טופחו השתילים ליער על שם הרצל.

1. צבי שילוני, הקרן הקיימת לישראל וההתיישבות הציונית 1903-1914, הוצאת יד יצחק בן-צבי, ירושלים, 1990, עמ' 140.
2. שילוני עמ' 143. חיטין משמשת סמל לאומני אצל מוסלמים רבים במאבקם בציונות, והם מאזכרים את המקום כרמז לכליונה הצפוי של מדינת ישראל. בחיטין התרחש ביולי 1187 הקרב האחרון והמכריע שבו ניגפו צבאות הצלבנים לפני צלאח-א-דין, אשר שחרר את הארץ מידי ה"כופרים", ומאז ועד הכיבוש הבריטי בשנת 1917 היתה ארץ-ישראל מוסלמית. "שר ההיסטוריה" כנראה חמד לו לצון כאשר כיוון שדווקא... חיטין, היתה הרכישה הראשונה שהגשימה "הקרן הלאומית" בארץ-ישראל...!

רכישת אדמות דלייקה - אום-אל-ג'וני

בשנת 1905 רכשה הקרן הקיימת לישראל את אדמות דלייקה (על שמו של השבט הברואי שאנשיו ישבו במקום) ואת אדמות אום-אל-ג'וני, שבגבול המזרחי של הירדן, בדרום אגם טבריה.

רכישה זו לא באה לעולם אלא לאחר עימותים, ויכוחים, טענות ומענות. זלמן דוד לבונטין מנהל בנק אנגלו-פלשתינה, הזרוע הכספית של הקונגרס הציוני, הודיע במכתב מיום 17 בפברואר 1905 לזועד הפועל המצומצם של הקונגרס על רכישת אדמות דלייקה ואום אל-ג'וני לבעלות הקרן הקיימת לישראל.

"תגובתם היתה מופתעת, נזעמת וחד משמעית: לבונטין הרג מסמכויותיו כשרכש את דלייקה ואום-אל-ג'וני לחשבון הקק"ל, בלי לקבל תחילה אישור לכך מאת הזועד הפועל המצומצם".³

בעקבות הוראה שקיבל מהזועד הפועל המצומצם, חזר לבונטין ורשם את אדמות דלייקה ואום-אל-ג'וני על שם קרן יתומי קישיניוב. הקרן האמורה אספה כספים בין יהודי אירופה להקמת בית-ספר בשם "קרית-ספר" כדי למצוא סידור לקבוצה של יתומים שניצלו מהפוגרום המזעזע שפרץ ב-19 באפריל 1903. חיים נחמן ביאליק הנסער מהפוגרום מפרסם (בספטמבר 1904) את שירו "בעיר ההריגה": "כי קרא אדני לאביב ולטבח גם יחד / השמש זרחה, השיטה פרחה והשוחרט שחט".⁴ היתומים בגרו - והאדמות שימשו למטרה אחרת.

באותה עת חלו שינויים פרסונליים בהנהגת הקרן הקיימת. השפעתו של פרופסור אוטו ורבורג גברה, וההוראה שיצאה הפעם היתה לשמור את אדמות דלייקה ואום-אל-ג'וני ברשות הקרן הקיימת.

העלייה לאדמות אום-אל-ג'וני לא תוכננה מראש. היא היתה תוצאה של הברקה, אלתור ופשרה.

באפריל 1908 עולה ד"ר ארתור רופן לארץ כדי לפעול פעולה של ממש להגשמת ה"ציונות המעשית". הוא פותח ברחוב בוסטרוס ביפו את ה"Palaeestina-Amt" - "לשכת המרכז הציוני בארץ-ישראל", לימים "המשרד הארץ-ישראלי". תחת שם זה פועלים כ-16 ועדות וארגונים המייצגים אינטרסים ציוניים שונים, ביניהם: הקרן הקיימת, קרן עצי הזית, בצלאל, חברת הכשרת היישוב, הסינדיקט התעשייתי, אגודת נטיעות פלשתינה, קרן יתומי קישיניוב, ועוד.⁵

3. שילוני, עמ' 200.

4. ח"נ ביאליק "בעיר ההריגה" (תמונת-שרי תרס"ד, יוני-ספטמבר 1903-1904) שירים, הוצאת דביר ת"א, עמ' שנ.

5. מרגלית שילה, ניסיונות בהתיישבות, המשרד הארצישראלי 1908-1914, הוצאת יד יצחק בן-צבי, 1988 (להלן, "שילה-ניסיונות"), עמ' 45.

על האגרונום משה ברמן שניהל את הוות בן שמן הוטל להכין תכנית לפיתוחה של חווה לאומית נוספת בדלייקה, שתשמש בית-אולפנא לעובדים חקלאיים ותכשירם להיות עובדי אדמה עבריים. למרות יחסיו המתוחים עם פועלים שעבדו תחת מרותו בבן-שמן ומחו על כי הסכים להעסיק במקום פועלים ערביים, הסכימו כמה מהם להצטרף לפרויקט ולעלות "הגלילה".

הסכמה זו לא התקבלה לפני שנערך דיון מעמיק ואף נוקב. אגודת פועלי הגליל "החורש", ערכה בימה, לימים יבניאל, כינוס, ובו נדונה עמדתם של הפועלים המתארגנים כלפי הצעתו של ברמן. בכינוס הוחלפו דברים נרגשים. היו שטענו נגד הפרויקט עצמו על כי אינו מתאים ויש בו כדי להטעות את הבריות. טענו כי הפועלים מיהודה, המורגלים בעבודות בנטיעות עצי פרי, אינם מוכשרים לעבודות השדה המתוכננות לגליל. היו שחזרו והעלו טענות כנגד ברמן עצמו שעל-פי העבר שלו בארץ ישראל, אינו מוכשר דיו לנהל את החווה. בסופו של יום (6 ביוני 1908) נערכה הצבעה:

"התעמרו למנין שלש הצעות זו אחר זו: 1. יחס ניטרלי 2. בוייקוט [מחאה, חרם] פאסיבי 3. בוייקוט אקטיבי. בעד ההצעה הראשונה היו 16 קולות, כנגדה 17 קולות. בעד ההצעה השנייה (בוייקוט פאסיבי) היו כמעט כל הקולות. בעד הצעה ג' היו קולות אחרים. נתקבלה אפוא באסיפת "החורש" ההצעה השנייה".⁶

ר' בנימין, ידידם של ש"י עגנון ושל יוסף חיים ברנר, איש עט וספר, שהיה תקופה מסוימת מזכיר בחווה, מסכם: "ואולם שמונת הפועלים לא נרתעו לאחור על ידי ההיפנוז⁷ הכללי ויקומו וילכו לכנרת לעבדה ולשמרה..."⁸ את שם המקום הציע לפי גרסה אחת - ש"י עגנון⁹ ולפי גרסה אחרת - ר' בנימין עצמו.¹⁰ זוהי "חוות-כנרת". את רטט ההתרגשות של העלייה לדלייקה, ניסה ר' בנימין לדמות לבואו של עלם צעיר אל... עלמתו: היא כנרת, היא ה"חודה": "חן המקום גורם... הנה אתה בא רגלי ממלחמיה [מנחמיה], והיודן, הנער העלוי הזה,

6. ר' בנימין (י. רדלר-פלדמן), "העליה השנייה - מקורות", עמ' 229 (מצוטט מתוך הפועל הצעיר 9 [סיון תרס"ח] עמ' 13-14).
 7. מילה מקובלת באותה תקופה וראה י"ח ברנר: "מן ההיפנוז של עשרים וארבעת ספרי הביבליה נשתחררתי זה כבר..." ("בעתונות ובספרות (הערות וצינונים) הפועל הצעיר, נובמבר 1910) ומשמעותה: "היפנוז, היפנוזה - מצב האיש שהפילו עליו תרדמה, מצב האיש שהשפיעו עליו השפעה רבה" - מלון עברי, יהודה גור, דביר, 1949, עמ' 207.
 8. ר' בנימין, שם, עמ' 229. הביטוי "לעבדה ולשמרה" שאוב מבראשית פרק ב' 15: "ויקה ה' אלוהים את האדם ויניחהו בגן עדן לעבדה ולשמרה".
 9. מרגלית שילה - ניסיונות, הערה 7, עמ' 126.
 10. אלכס ביין, "תולדות ההתיישבות הציונית, מתקופת הרצל ועד ימינו", מסדה 1976, הערה 1, עמ' 46.
- * צילום בעמ' 69.

המיית גליו. ופתאום - נעלם ויחבא בתוך רוכסייגבעות ואיננו. מילא, הרי אינך ילד או משורר או פייטן ארצי-ישראלי... בשעה זו הנך משיח את לבך ממנו, מרים עיניך ומסתכל בתועפות הרים שמסביב וברצועות, רצועות של צאות רשני עונג ואור' שבין ההרים. ושוב - גדות גלי הירדן השובב וחוזר חלילה. ופתאום, פתע-פתאום, - ים כנרת לפניך, מעין עלמה צעירה, בת שבע-עשרה שנה, עם עיניים כחולות, נוצצות מפיקות תום וחיבה וחיים... האחות כנרת גמצאת ממערב הירדן, במקום שהוא, הנער הפוחז, עזב את מימי-כנרת, נערה צנועה זו, שנרמה שזה עתה עוררו אותה משנתה ועודה מבושמת ריח טל הליל... ולמה הירדן יוצא את הכנרת? מה הוא כל כך ממחר, בהתפתלות משונה, אל ים המלח, אל ים המות? פחו כמים..."¹¹

ב-7 ביוני 1908 עלו שמונה פועלים לחווה. הם החלו בשיפוצו של החאן הערבי הישן והשתמשו בו כמקום למגורים. הותקנו מכלאות לבהמות והחלו בעבודות להכשרת השטחים לעיבוד חקלאי. השכר שהוצע להם אמור היה לכסות את הוצאות המזון, הכביסה, תיקון הבגדים "ועוד עשרה פרנק לחודש, כדי לדרבן את הפועלים למאמצים וחיסכון". ברמן "הבטיח להוסיף לכל אחד בגמר עבודת הגורן את כמות החיטה מחצי הקטאר [5 דונם] והתיר לכל פועל להחזיק על חשבון החווה [כלומר על שטח המרעה שלה] עגלה או סייח ועד 10 כבשים".¹² אלא שהעניינים ב-"Ferme", "הפרמה" או "אחוזת-הלימוד", היו "יגעים ביותר" אם לנקוט לשון אותם ימים ראשונים. היחסים עם המנהל הידרדרו ובאוקטובר 1909 הכריזו הפועלים על שביתה. ברמן הקשוח והנוקשה נלחץ, אפילו נכנס לפאניקה: הוא מבריק בקדחתנות טלגרמות נואשות לבוס שלו: הראשונה ביום 11 באוקטובר 1909: "ד"ר רופין, יפו, הפועלים שובתים. התבואה עוד בחוץ. בבקשה לבוא מיד". למחרת הוא מוסיף ומטלגרף: "השביתה נמשכת, אם אין אניה, נא למהר הנה בעגלה".¹³ השביתה נמשכת. גם הפועלים מעלים על הכתב את טרוניותיהם. אלה מפורטות ב"ממורנדום למנהל הפקידות הפלשתינאית הד"ר א' רופין - ביפו" מיום 13 באוקטובר 1909.¹⁴ הם מותחים ביקורת נוקבת כנגד מנהלם. קטעים אחדים ימחישו את הלך הרוח של אותם ימים:

1. "כי בתור מומחה חסרה לו לגמרי ידיעת המקצוע שהוא עוסק בו, ואינו מסוגל

11. העלייה השנייה - מקורות, עמ' 229 (מצוטט מתוך 'הפועל הצעיר' 9 (סיון תרס"ח) עמ' 13-14).

12. צ' שילוני - הקרן הקיימת, עמ' 214.

13. אלכס ביין - ההתיישבות, הערה 1, עמ' 48.

14. תצלום המכתב מצוי בארכיון ציוני מרכזי 602 / L2.

- להיות מנהל גם של חוה פשוטה, ומה גם של חוה כזאת שהעמידה לה תפקיד של למוד ומופתיות...
2. גם בתור מנהל הראה את אי-כשרונו. חסר לו חוש הדיקנות והסדרנות הדרוש בשביל לסדר ולנהל משק...
3. פגום אצלו גם הכשרון העקונומי [כך !], הדבר הזה יחד עם אי הסדר הגדילו מאוד את הוצאות החוה...
- [...]
5. ... מר ברמן אינו הפץ להתחשב עם רגשותינו ודרישותינו הלאומיים. לועג הוא להפרינציפים והאידיאלים שלנו. כי אהבתו העצמית והקפיזם שלו חשובים אצלו יותר מכל. כפי ששמענו ממקור נאמן הוא מחכיר השנה כמו בשנה העברה אלף דונם ארמה שיעבדו על-ידי ערבים. בה בעת שהחוה אשר הוצאותיה האדמיניסטרטיביות כל-כך מחובות היתה צריכה לעבדים בעצמה לעבדים עברים. מהדבר הזה מיחסו הרע אל הפועלים, מהתנאים החדשים שעל פיהם יהיו רב הפועלים יומיים במשכורת שמונה גרוש ליום - במה שאי אפשר להתקיים במקום ששם הכל ביוקר ומחלות מצויות; [...]
- מכל זה אנו מכירים את הטנרנציה [המגמה, הכוונה] לשתף פועלים נכרים בעבודת החוה מה שמוזכרנו את מעשה לוד.¹⁵

המסקנה:

על סמך עובדות ובהינתן עבודתו של ה' ברמן בכנרת במשך שנה וחצי באנו לידי הכרה ברורה.

[...]

בשביל להנצל מההפסד הרוחני והחמרי שהנהלה הנוכחית גורמת ושאי אפשר לתת לה להמשיך להלאה צריכים להסיר את ה' ברמן ממשרתו [...]. בהאמינו כי הפקידות הפלשתינאית הפצה שמוסדותינו יהיו לתועלת לישוב העברי בא"י החלטנו באספתנו שהיתה בכ"ב חשון לפנות אליה בממורנו לבאר את מצב הדברים ולדרוש ממנה לפטר את ה' ברמן ממשרת מנהל של חוה כנרת. ואם לא תתחשב עם דרישתנו להשתמש בכל האמצעים שיהיו בידינו למען הסירו ממשרתו...

סגירה, כ"ח חשון תר"ע

בברכת הגליל

ועד החרש"

15. הכוונה להעסקת פועלים ערביים במשתלה בכך-שמן, דבר שהביא לעימות ראשון בינו ובין הפועלים.

באותו יום מטלגרף ברמן לרופין נואשות: "השביתה נמשכת בבקשה לבוא מיד בים או ביבשה נא למהר".¹⁶

שביתה זו, השביתה הראשונה בכנרת, זכתה לסיקורים לא מעטים בימים ההם, כבזמן הזה. אף באחד מהם לא תימצא התייחסות לפער הניכר (ניכר מאוד) בין שכרו של המנהל לשכרם של הפועלים. הם מחו נגד האיש ברמן. בין השאר הלינו על פערים בשכרן של קבוצות פועלים שונות בחוזה, דבר שיצר מתחים מסוימים ביניהם, אך מעיון בדברים שהשאירו בכתב נראה שלא ידעו כי מנהלם (השנוא) משתכר 500 פרנק לחודש.¹⁷ הם השתכרו פחות. הרבה פחות. הם היו חלוצים נלהבים ההולכים לפני המחנה ומגשימים את הציונות בגופם, ולא פחות מכך בנפשם. הם האמינו במוסדות ושיתפו עמם פעולה. הם לא מחו על הפער בין שכרם לשכרו עקב חוסר ידיעה. בפועל, הם נמנעו מלהתריס כנגד ההפליה מטעם המוסדות הציוניים ששילמו הן את שכרו של המנהל והן את שכרם של הפועלים. אחדים מהם היו אפילו מרוצים. במכתב לאביו שבגולה, מיום 1 בפברואר 1909 כותב אחד הפועלים:

"עבשיו עובדים פה כשלושים פועלים, אך במשך הזמן בודאי יגדל מספרם. התנאים החומריים לא רעים. חמישה-עשר פרנק לחודש עם כל הצרכים".
שמו של הפועל המאושר - דוד בן גוריון.¹⁸

הטלגרמות של ברמן עשו את שלהן, וד"ר ארתור רופין מגיע לכנרת. גם הוא בלחץ. גם הוא נתון בין הפטיש לסדן: אדמות אום-אל-ג'וני הסמוכה לחוות כנרת, לא מעובדות. מצד אחד: פתרון לבעיית יתומי קישיניוב - לא נמצא; ומצד אחר: לאדמה שנרכשה לא נמצא שימוש. בצוקיהעיתים, מחכירה ה"קרן הלאומית"... את "קרקע הלאום" ל...אריסים ערביים. חכירה אחת הסתיימה ב-1 באוקטובר 1906 והשנייה היא מאוקטובר 1907.¹⁹ בשלב זה החל להתגב ללבם של רופין ושל פרופסור אוטו ורבורג החשש שמא החוכרים יחלו לטעון לבעלות על הקרקע. זאת לאחר שייקשרו אליה בקשר נפשי וכלכלי ויטרבו לפנות אותה בטענה כי שלהם היא.²⁰ רופין החליט שלא לחדש את חוזה החכירה לעונה נוספת. החוכרים הערביים עזבו ללא מתאה.

16. אלכס ביין, עמ' 48.

* צילום בעמ' 77.

17. מרגלית שילה: "נצני רעיון המושב - האכר הצעיר", הקבוצה האמריקנית בעליה השניה, "קתדרה" מס' 25, ספטמבר 1982 (להלן "שילה - האכר הצעיר"). בהערה 43 בעמ' 91 נכתב: "שכרו של ברמן, מנהלה הראשון של חוות כנרת, היה 6,000 פרנק בשנה, ולכך נוספו תשלומים עבור הוצאותיו השוטפות: מגורים ונסיעות".

18. אגרות דוד בן-גוריון, עם עובד ואוניברסיטת תל-אביב, 1971, כרך ראשון, מכתב מס' 51, עמ' 124.

19. צ' שילוני, קק"ל, הערה עמ' 204.

20. שילה-ניסיונות, עמ' 70.

לאחר אוקטובר 1907 עמדה האדמה ריקה ובלתי מעובדת. המשרד הארץ-ישראלי חסר אונים. בסוף שנת 1907 הוחלט על הקמת חברה חדשה שתיקרא - Palestine Land Development Company (פלד"ק), שם שתורגם לעברית כ"חברת הכשרת היישוב". הקמתה נועדה לסייע בפיתוח האדמות הנרכשות להקמת יישובים וביישובן במתיישבי קבע. על צווארה של הקרן הקיימת הוטל עול של שמירת העיקרון, כי ה"אדמה לאומית". האדמה נרכשת כדי שתהיה לקניין עולמים לעם ישראל. חברת הכשרת היישוב נוסדה כדי לאפשר פעילות מגוונת משיקולים פרגמטיים. בתוקף הנסיבות החליטה האספה הכללית של הקרן הקיימת ביום 5 בינואר 1908:

"להסמיך את ההנהלה להחכיר את אדמות הקק"ל בדלייקה ואוס-ג'וני (על יד הכנרת) לחברת "הכשרת היישוב" המוקמת עכשיו, למשך 99 שנים, ולקבל את תשלום דמי החכירה, כפי שיוערך על ידי מביך-דבר, במניית של החברה החדשה..."

הפחד לאבד את הבעלות באדמה לחוכרים היה כה משתק, עד כי גם קבוצה של צעירים ציוניים, מהעיר חרסון שבדרום רוסיה, שהתעניינה בחכירת האדמות הללו לשם התיישבות חבריה, נענתה בסירוב. מן הצד האחר ריחפה מעל ראשו של רופין חרב ה"מחלול"²¹, דהיינו הסכנה כי בהעדר עיבוד, תופקע האדמה ותחזור לידי השלטונות. בשנת 1925 בסכמו את תקופת פעילותו עד אז כותב רופין:²²

"הקרן הקיימת נוסדה ע"י ההסתדרות הציונית בשנת 1901, כדי לרכוש אדמה בארץ ישראל בתור קניין עולם של עם ישראל. היא קנתה בשנות 1905-1907 אהוזות אחדות (כנרת, דגניה, חטיף, חולדה בן-שמון) אך לא ידעה מה לעשות בהן ולא נעבדו לגמרי או שהחכירה אותן לערבים, כדי להנצל מסכנת "מחלול" (הפקעת זכות הבעלים ע"י הממשלה על קרקעות שלא נעבדו שלש שנים). ולא נמצאו אז יהודים שיחפצו לחכור את השדות האלה או לעבדם."

דבריו של רופין כווננו לסעיף 71 לחוק הקרקעות העותומני שקבע: "המחזיק בקרקע והובירה שלוש שנים רצופות בלי טענה שהיתה לו אמתלא חוקית, ומת אחרי שלוש שנים קודם שהקרקע נמסרה על ידי הפקיד לאחר והניח יורשים - אין מעבירים להם את הקרקע חנם; אלא אם רצו - הם נותנים דמי-טאבו (בדל מת'ל) ולוקחים אותה; ואם לא רצו, או אין יורשים - אין נזקקים לגואלים שיש להם זכות טאבו, אלא תימכר הקרקע במכירה פומבית".²³

21. "מחלול" מהשורש "חלל", להפקיד, להזניח ובמובן זה "לחלל" את האדמה.

22. ד"ר ארתור רופין, ההתיישבות החקלאית של ההסתדרות הציונית בארץ-ישראל, (תרס"ח-תרפ"ד) הוצאת דביר תרפ"ה (1925), עמ' 6.

23. משה דוכן, "דיני קרקעות במדינת ישראל", עמ' 475.

השלטון נהנה ממס המעשר על התבואה וכאשר אין מגדלים גידולים, סובלת מכך קופתה של האימפריה העותומנית. זוו הברקה של רופין שטרפה את הקלפים: את המנהל, בעל הגינונים הבורגניים, לא פיטר:

"מטעמי פרסטיגיה; משום שלא נמצא לו אגרונום בעל ידיעות כמוהו, ומפני החשש להפסד גדול מידי, אם ימסור את כל החוזה לידי הפועלים על אחריות עצמם".²⁴

אך את לב הפועלים קנה בפרויקט חדש: קבוצת פועלים מביניהם תוכל לעבד את אדמת אוס-אל-ג'וני שמעבר לירדן למשך עונה. הקבוצה תהיה עצמאית, ללא משגיח או מנהל. עבורם זה היה כיבוש. ניצחון ממש.

באוטוביוגרפיה שכתב שנים רבות לאחר מכן, מצטנע רופין:
"באחת משיחותינו מתחת לכיפת השמים ערכתי חוזה קצר (בלשון הגרמנית!) ושני הצדדים, ששת הפועלים ואנכי התמנו עליו".

בעמ' 80 לספרו²⁵ צולם אותו מסמך, הנושא את הכותרת *vertrag* (חוזה). המסמך אינו חתום, וספק אם מי מששת הפועלים: א"ל שוחט; ח"צ ציממרמן; נתן ברגעמאן; משה קריגסר; ישראל בלוך וישראל בצר, רובם ככולם בתחילת שנות העשרים לחייהם, אידאליסטים שעלו מרוסיה, ידעו גרמנית כדי לקרוא שם, "מתחת לכפת השמים", את החוזה.*

רופין, בן 32 באותה עת, ד"ר למשפטים ועורך-דין שכבר רכש ניסיון משפטי של כמה שנים לפני עלותו לארץ. הכשרתו המקצועית כללה את תקופת התמחותו המעשית במשפטים תחת הדרכתו ופיקוחו של שופט, מעמד שהקנה לו את התואר "אססור". רופין התקשה בלימוד השפה העברית, ולמרות מורה מפורסם שהיה לו ללימוד עברית, ש"י עגנון, לא שלט בשפה זו על בוריה כל חייו. לנוסח העברי של החוזה דאג, ככל הנראה, סגנו ויד ימינו ד"ר יעקב טהון, גם הוא משפטן מנוסה עוד מחו"ל.**

להלן נוסח ההעתקה המודפסת של החוזה, העתקה שאינה חתומה, כפי שהוא שמור בארכיון קבוצת דגניה א':

24. "ביין-תולדות", עמ' 48.

25. ארתור רופין, "פרקי חיי" עם עובד, תש"ד.

* צילום החוזה בעמ' 91.

** צילום בעמ' 121.

"העתיקה"

הזוה

אנחנו הפועלים החתומים מטה מתחייבים לעבר מהיום עד סוף חודש אלול שנה זו (30 ספטמבר 1910) בתור פועלי "החברה להכשרת הישוב בפלשתינה" בהמשך [כך!] שלה באום-אל-ג'וני, ולמלאות [כך!] את הפקודות של ההנהלה שגמנה [כך!] על ידה. השכר המותנה הוא ארבעים וחמשה פרנק לחודש. מלבד זה נקבל את החצי מהריוח הנקי של המשק. לריוח הנקי יחשב אותו הסכום שישאר מהכנסת הגורן והמשק [לאחר - ו"ה] שינכו את כל ההוצאות שיוציאו בשביל המשק, ואחרי נכיון העשור והגורן. (בעד האדמה שנורע מנכים את כל הגורן, ובעד הבור - רק חלק). כמו כן מנכים בעד שמוש המכונות 12% משוין, ובעד שאר המטלטלין 5%. בעד אבודות וגזיקין מנכים מן ההכנסה נזק שלם בהאינונטר המת וחצינוק באינונטר החי. יוצא מזה מיתה בשעת אי-פרימיה [מחלה, מגפה - ו"ה] בסביבה, שלא מנכים כלום. אם היה בסוף השנה יותר קרב [אדמה שהוכשרה לזריעת חטה - ו"ה] מאשר בתחלת השנה, יצרפו את ההבדל, לפי המחיר המקומי, להכנסה. אם יהיה פחות קרב - מנכים את ההבדל מההכנסה. הריוח שיעלה בחלק הפועלים - נחלק בינינו חלק כחלק. אם אחד הפועלים יעזב את העבודה לפני גמר השנה - הוא יקבל את חלקו בריוח לפי זמן עבודתו.

כנרת, י"ח כסלו (1 דצמבר) 1909 תר"ע

[חתומים:]

אל. שחט

ח. ציממרמן

נתן ברעגמאן

משה קריגסר

ישראל בלוך

ישראל בצר"

חיים ציממרמן, אחד מהחבורה, נהג לחתום על מכתבים ששיגר ל"הפועל הצעיר" באות "צ." להלן חוויותיו באותם ימים:

"לקפה הלאומית יש מעבר לירדן כשעה מכנרת, אדמה באום דזוני" [...] עתה עברו שמה לעבודה! [...] ומכל אותו המישור יש לנו איזו אלפיים דונם, רק זאת רכשנו! אבל מקוה הנני כי המישור הזה לנו יהיה, ורשת של מושבות תמשך גם מעבר לירדן; אך לע"ע [לעת עתה] אנחנו הראשונים שנעצנו פה מחרשה שתלך ותכבד את כל הארץ. ובגאון, בשמחה, בחשק ובהתלהבות אנחנו משכימים לעבודתנו פה. נחמדים אנחנו

* צילום החוזה בעמ' 137.

לעבוד, כי הזמן קצר והעבודה מרובה; הנוכחים עדיין מזהירים, והשחר רק מתחיל לבשר קרבת הבקר, ואנחנו יוצאים לעבודתנו".²⁶

החורף של שנת 1909 היה גשום. הגשמים באו בעתם. העונה היתה ברוכה ביבולים. הם עבדו כמה חודשים במשך כל ימות השבוע מזריחה עד שקיעה, לנו בשדה בחושות, ורק בשבתות היו חוזרים לחוות־כנרת לפגוש את חבריהם. לאחר מאמץ מוגבר זה זכו במחצית הרווח – 2000 פרנק. בפועל – תוספת של כ־50% לשכרם. קבוצה קבלנית ראשונה זו שחבריה נהגו בינם לבין עצמם חיי שיתוף מלאים נקראת "קבוצת הכיבוש" או בשמה האחר, ה"קומונה החדרתית" ואף ה"קומונה הרומנאית" – על שם העיר רומני שברוסיה שממנה באו אחדים מהם. בספרי האתוס הציוני הפכה קבוצה זו להיות: החלוצים הראשונים, כובשי העבודה העברית! ממניחי היסוד לתנועת העבודה העברית בארץ־ישראל. למרות הרווח שעשו עזבה הקבוצה את אום־אל־ג'וני, וחבריה שבו לשיטוט ולנדודים האפייניים לפועלי העלייה השנייה. רופין חזר ומחפש פועלים אחרים. רק אחד מהחבורה המשיך גם בשנה השנייה:

"ישראל בלוך, חבר הקומונה שלנו מספר לנו על עולם חדש שגילה לפניו, על עבודה ללא מנהלים ומשגיחים, על מרחבי שדות, על יכולי ברכה ועל... הקדחת והחום המתיש את הכוחות בקיץ הלוחט, 200 מטר למטה מפני הים. הקשבנו לדבריו, ולא ידענו מה מלהיב יותר את דמיונו: קסם המקום או שממונו. אמרנו: את הטוב נקבל, ברע – נלחם! את אדמת העם בעמק הירדן אין להפקיר. ומה טעם לשיבתנו במושבה? חיים ללא שורשים".²⁷

בנובמבר 1910 חותמים אנשי הקבוצה השנייה על חוזה בנוסח דומה. בספר לסיכום ההתיישבות החקלאית בארץ עד 1925 כותב רופין: "החוזה אשר נכתב עם הקבוצה בעצם רתיחת השביתה, אינו מכיל אלא את הפרטים המעטים האלה".²⁸ תצלום "חוזה העבודה", בכתב יד, "מתוך ספרי ההעתקה של המשורר הארץ־ישראלי" מובא במאמרה של מרגלית שילה: "דגניה – דגם ראשון להתיישבות שיתופית על קרקע הלאום".²⁹ להלן נוסחו על־פי עותק לא חתום של חוזה זה, המצוי הן בארכיון קבוצת דגניה א*** והן בארכיון הציוני המרכזי בירושלים.³⁰

26. הפועל הצעיר ב' תרס"ח, גיליון 6, עמ' 10.

* צילום בעמ' 150.

27. דרכה של דגניה, סיפור חמישים שנות הקבוצה מאת קבוצת דגניה א', הוצאת דבר, 1961, עמ' 18 (להלן "דרכה של דגניה").

28. ד"ר ארתור רופין, ההתיישבות הציונית החקלאית בארץ־ישראל, תרפ"ח, עמ' 99.

29. קתדרה 39, אפריל 1986, עמ' 93.

** צילום בעמ' 157.

*** צילום החוזה מדגניה בעמ' 167.

30. ארכיון ציוני מרכזי KKL3/33, **** צילום בעמ' 181.

"חווה"

אנו הפועלים הח"מ, חברי הקומונה הכנרתית, מתחייבים לעבוד מהיום עד סוף עבודת התבואה בשנת תרע"א בתור פועלי חברת הכשרת הישוב בארץ ישראל בהמשך שלה באם-אל-הזני ולמלאות [כך!] את הפקודות של ההנהלה שנמנה על ידה. השכר המותנה הוא חמשים פרנק לחדש. מלבד זה נקבל את החצי מהרוח הנקי של המשק. לרוח הנקי יחשב אותו הסכום שישאר מהכנסת הגן והמשק, אחרי שינבו את כל ההוצאות שיוציאו בשביל המשק, ואחרי נכיון העשור, והזרקו בעד הארמה שנוצר. כמו כן מנכים בעד שמוש המכונות 1/2% משוין ובעד שאר המטלטלים 5%. בעד אבדות ונוקין מנכים מן ההכנסה נזק שלם בהאינונטאר המת וחצי נזק באינונטר החי. יוצא מזה מיתה בשעת אפירימיה בסביבה, שלא מנכים כלום. אם יהיה בסוף השנה קרב יותר מבתחלת השנה - יצרפו את ההבדל, לפי המחיר המקורי, להכנסה. אם יהיה פחות קרב מנכים את ההבדל מההכנסה. למנהלי המשק הננו בחרים בחברינו צבי יהודה ולצמן וישראל בלוך. לבסוף השנה צריך למסור לידם את חצי הרוח הנקי.

[התומים]:

י. ברך

תנחום תנפיליב

ישראל בלוך

יוסף עלקין

צבי יהודה ולצמן

יוסף בוסל

חיים צודיקוב

אהרן יוסילביץ

השוואת הנוסחים בין החווה משנת 1909 לזוה של 1910, תלמד כי ההבדלים ביניהם אינם רבים ואינם מהותיים. כלומר גם מעמדה של הקבוצה השנייה היה מעמד של "קבוצת-עובדים" שקיבלו שטח אדמה לעיבוד לתקופה של עונה תמורת שכר חודשי והבטחה של מחצית הרווחים. על התיישבות של קבע, הקמת יישוב או זכויות כלשהן באדמה - אין מה לדבר.

רבים ציטטו ונוקקו לחזים אלה,³¹ בעיקר מן הצד הנוסטלגי, אך את הקיפוח הבולט שקופחו הפועלים בחזים אלה, לא ראה איש לנכון לציין. אכן, כאשר נכתבו החזים הם היו פתרון מידי לבעיה בוערת. לכאורה, שפר מצבם של ששת הפועלים. שכרם שולש לעומת שכרו של הפועל דוד בן גוריון שעבד בחוות

31. צבי רחנשטיין, תולדות תנועת הפועלים בארץ-ישראל, עם עובד תשט"ז, עמ' 132; "העליה השנייה - קובץ מקורות" העורך, יהושע קניאל, הוצאת יד יצחק בן-צבי, עמ' 184; "דרכה של דגניה", עמ' 17.

כנרת, והייה מרוצה, כפי שלמדנו ממכתבו לאביו, מ-15 הפרנק ששולמו לו. ההטבה הנוספת של מחצית הרווח, גם היא הטבה משמעותית, אך גם פועלים אלה לא ידעו את העובדות לאשורן. שכרו של רופין עמד באותה תקופה על 12,000 פרנק לשנה. משמע 1,000 פרנק לחודש!³² שכרם היה... 50 פרנק לחודש. מסתבר כי הפערים המדהימים שבין שכר הבכירים לבין שכר העובדים אינם המצאה של מדינת ישראל הפוסט-ציונית, ולמדנו גם שאין חדש תחת שמש התחייה הלאומית...

מאום-אל-גי'וני לרגניה

יוסף בוסל יליד 4 ביולי 1891. בן 11 התייתם מאביו והלך ללמוד בישיבה בסלוצק. בעת חתימת החוזה היה כבן 19. הוא מקפיד להופיע בצילומי אותה תקופה מטורזן משהו, רעמת שעריו מטופחת, ענוב בעניבה, עד מהרה יהיה מנהיגה הכריזמטי של הקבוצה. האם בזכות השפעתו התשלום הפעם הוא 50 פרנק לחודש? בחוזה הם נקראים "חברי הקומונה הכנרתית", ובספרי האתוס הציוני הם מניחי היסוד ל"קבוצה" בארץ-ישראל*:

"בכ"ה התשרי תרע"א (28 באוקטובר 1910) באנו עשרה חברים ושתי חברות לאום-גי'וני וקיבלנו את האינטרס מידי "קבוצת הכיבוש". ניגשנו להקים ישוב עצמאי של פועלים עבריים על אדמת הלאום. ישוב שיתופי ללא מנצלים ומנוצלים - קומונה"³³.

ב"תכנית העבודה באום אל גי'וני בשנת תרע"א" [1910]³⁴ הם מדווחים לרופין על הגידולים שגידלו אנשי הקומונה הכנרתית באותה שנה:

"בס"כ [בסך הכל] נעבד אלף ותשע מאות דונם (בערך). לזריעה אלף וארבע מאות דונם, מהם: חטים, תשע מאות דונם - סבוס הזריעה מאה כלים; שעורים, שלש מאות דונם - ארבעים וחמישה כלים; שבולת שועל, מאה דונם עשירים וחמישה כלים; פולים, משמונים עד מאה דונם - עשירים כלים; ולערך חמש מאות דונם קרביבד".**

במהלך אותה שנה גמלה בלבם ההחלטה להתיישב ישיבת קבע במקום. היה זה בעבורם שינוי של ממש. מהפכה בתפיסת העולם. מפועלים נודדים בין יהודה לגליל, הם "מתמסדים" ומתיישבים במקום של קבע. הביטוי הבולט לכך שהבשילו להתיישב ישיבת קבע הוא החלטתם לקרוא ל"מושבתם" בשם, שם שהם בוחרים בקפידה לאחר שיגיושית. שם משל עצמם:

* צילום בעמ' 107.

32 שילה-ניסיונות, עמ' 45.

33 דרכה של דגניה, עמ' 19.

34 אצ"מ KK3/86.

** צילום בעמ' 190.

"כאשר הוחלט להקים את בניין-הקבע של קבוצתנו, התעוררה השאלה: מה שם נקרא לישובנו? היו הצעות שונות: כפר-נון, לפי השם ההסטורי של המקום, ירדניה, ירדון נחלים ועוד. לבסוף נתקבלה הצעתו של יוסף בוסל: "דגניה".³⁵*

ביום 6 באוגוסט 1911 מודיע י' בוסל "בשם הקבוצה", למנהל המשרד הארץ-ישראלי הד"ר א' רופין:

"בוה אנו מודיעים לכם כי קראנו את מושבתנו החדשה "דגניה" על שם המשת מיני הדגנים הגדלים אצלנו".³⁶*

כיוון שגדלו באותה עונה רק שלושה מיני דגנים: "חטים", "שעורים" ו"שבולת-שועל", (ראה הערה 34 לעיל) מתעוררת השאלה מה עניין "חמשת מיני הדגנים הגדלים אצלנו" לשם שקראו למקומם. האם רק הצלצול הדומה שבין אום-אל-ג'וני (שבימים ההם היו כותבים את שמה אום-אל-ד'וני) הוא שהכתיב? או שמא דווקא הדי ימי לימודיו של י' בוסל בישיבה בעיר סלוצק הם העולים בזיכרונו. שם, בישיבה, בגלות, שינן כדרכם של "תלמידי-חכמים" את הרמב"ם בהידי-החוקה:

"אין איסור משום חמץ בפסח אלא חמשת מיני דגן בלבד והם שני מיני חטים שהן חטה והכוסמת ושלושה מיני השעורים שהן השעורה ושבולת שועל והשיפון..."³⁷*

"כוסמת ושיפון", שני הדגנים החסרים להשלמת "חמשת מיני דגן" - לא גודלו שם. אך מי ידקדק בעובדות כאשר פעמי משיח מתדפקים על שעריה של תקופה חדשה בהתיישבות היהודית, הציונית הסוציאליסטית? בשנת 1912 נשלח להם "מהמשרד הארץ-ישראלי" חוזה דומה לחתימה ומאז הפכה "דגניה א" מה שביקשה להיות, מה שחקקה על לוח הכניסה למוזיאון "אם-הקבוצות":

אם עץ אנחנו - המעיין הוא דגניה;

אם נחל אנחנו - המעיין הוא דגניה;

אם מחנה אנחנו - דגניה היא הדגל.³⁸

זוהי אפוא "דגניה" ש"נוצרה מן החיים", שאת מיטב כוחות הנפש שיקעה בלהיות "קומונה", "קבוצה", "אם-הקבוצות" ודגם לקיבוצים שנוצקו לפי תבניתה ושחלוציה "את אדמת העם בעמק הירדן" - לא הפקירו.

* צילום בעמ' 209.

35. ספר דגניה, עמ' 31.

36. תצלום המכתב בכתב ידו של בוסל, ספר דגניה, עמ' 31. * צילום בעמ' 209.

37. רבי משה בן מימון, משנה תורה (הידי-החוקה), הלכות חמץ ומצה, פרק ה', 1.

38. ציטוט דברי יצחק טבנקין, ממנהיגי הקיבוץ-המאוחד, בכניסה למוזיאון דגניה.

אך שמא "העם", בעליה של האדמה, הפקיר אותם, ואת אלה שנוצקו בצלמה ובדמותה?

עברו כ-12 שנה, ולפתע גילו חברי הקומונה כי אין קרקע תחת רגליהם, וכי הם "תלושים מן הקרקע". הם חלוצים, ומראשוני החקלאים בארץ-ישראל, אך עניין זכויותיהם באדמה שעיבדו איננו מוסדר. חשד עולה בלבם. ביום 25 ביולי 1923 הם שיגרו "תזכיר לישיבת הדירקטוריון של הקרן הקיימת לישראל בקרלסברד" ובו תלונות קשות על תחושה של הטעיה שהטעו אותם לטענתם אנשי הקרן הקיימת.³⁹ מסמך זה, לא פורסם למיטב ידיעתנו עד היום. להלן קטע ממנו:

"...בכדי להוכיח את צדקת תביעתנו עלינו להשען על תעודות רשמיות. וכן עלינו להקדים, שבתעודות אלה איננו מרוצים די צרכנו. כל התקשרותנו עם הקק"ל, והמו"מ שנמשך בינינו במשך 12 שנות קיומינו, היה מיוסד על יחס של אמון הדדי ורצון משותף. בעברנו על ארכיב דגניה. על המון מכתבים בין דגניה והמשרד הארצישראלי, הננו מוציאים דברים די קוריוזים בהתאם לתקופה הנזכרת. ידיעות על דבר מקרי-מוות ברפת על דבר השפעת האוויר על יבול השעורה, על חתונת חבר אחוה, על קנייה בלתי חשובה. על כל זאת היה מסופר בכתב למשרד הנ"ל, לד"ר רופין, ומצדו קבלנו חזרה תשובות תנחומין, עצה או סיוע.

אחת התעודות האדמיות, [בנושא האדמה - ו"ה] הוא החוזה בינינו ובין ב"כ חברת הכשרת הישוב שנכתב בשנת תרע"א [1912]. כשנה אחרי עליתנו לעבד את אדמת אוס-ג'וני, בעת דגניה. צורת החוזה - גליון בכתב יד בלבד, בלי פירמה ובלי תאריך. בחוזה הנ"ל נאמר: "אנחנו הפועלים ההתומים מטה, חברי הקומונה החדרתית, מתחייבים לעבד בתור פועלי חברת הכשרת הישוב בארץ-ישראל במשק שלה באום-ג'וני, ולמלאות את הפקודות של ההנהלה שנתמנתה על ידה. השכר המותנה הוא 50 פרנק לחודש. מלבד זה מקבלת הקבוצה את חצי הריזוח הנקי של המשק וכן הלאה. לפי החוזה הטפוסי הזה היינו ממשיכים את עבודתנו זה 12 שנה. אף בשנים האחרונות שהתחלנו לדרוש מאת הקרן הקיימת שתבקר את תנאי ההתקשרות ותשחרר אותנו מהשותפות ותמסור את המשק לרשות עצמנו. קבלנו העתקת מכתב מיום כסלו תרפ"א [דצמבר 1921 - ו"ה] בחתימת ה' גרונובסקי [מנהל הקרן הקיימת לישראל דאז - ו"ה] בו נאמר: "היחסים בין הקבוצה ובין הקק"ל נמשכים על יסוד החוזה מיום 1 לאוקטובר 1912."

במשך הזמן אמנם נמשך המו"מ. היינו מדברים על דבר זה עם ה"ה אטינגר, הד"ר רופין והד"ר טהון בשעת בקורם את דגניה, הצעיה גם תוכנית התקשרות מהלשכה הראשית בהאג, אבל לידי שום תוצאות לא באו.

39. ארכיון תנועת העבודה על שם לבון, מיקרופיש דגניה, מס' 1443.

על יסוד האמור לעיל היינו יכולים לדרוש עד עתה את תשלום משכורתנו כפי שכתב בחוזה הראשון (דרגה המשכרת השתנתה במשך הזמן כפי הסכמת חברית). אבל למעשה עשינו צעדים שונים בכדי לעבר לצורה אחרת של התישבות. שחררנו את המשק מעול המשכורת, המשק נמצא ברשותנו, ועשינו בו כאדם העושה בתוך שלו על אחריות עצמו. מצד המשוד הארצישראלי לא הייתה התערבות של הברעה, או נתינת פקודות, אלא עצה טובה או רעה או בירור.

זוהי אטמוספירה שבה נמצאנו ועבדנו והיחסים ששררו בינינו. ברשמיות לא דיקנו כל כך ורוב הדברים נמסרו בע"פ, והרבה דברים חשובים במשק נקבעו בשיחות פרטיות עם הר"ר רופין בטילו על שפת הירדן.

בברכת העבודה, בשם מועצת דגניה, יוסף ברץ

התלונות קשות. זה זמן ששונה הסטאטוס שלהם. הם הפסיקו להיות עובדיה של חברת הכשרת היישוב, הם חדלו לקבל משכורת, ובפועל: "המשק נמצא ברשותנו, ועשינו בו כאדם העושה בתוך שלו על אחריות עצמו".

כמסתבר, מכתב התלונה לא עזר. עברו עוד כעשר שנים עד אשר הוצע לדגניה על-ידי הקרן הקיימת "חווה חכירה". גם חווה זה לא נחתם, ועד היותה של דגניה כבת שלושים, לא היה לה חווה שיגדיר את זכויותיה באדמה.

החווה שהוצע לה הוא חווה החכירה הסטנדרטי, לתקופה של 49 שנה.⁴⁰ זכות אבות לא עמדה לה לדגניה א' וניתן לה חווה הדומה לחוזים שעליהם הוחתמו בסוף שנות השלושים כל הקבוצות והקיבוצים.

שני החוזים הראשוניים של "קבוצת הכיבוש" ושל "הקומונה הכנרתית" קיבעו בתודעת היחסים שבין נותן זכויות לבין המקבל אותן יחס של חוסר שוויון, ובפועל יחס של הפליה. אמנם חוזים אלה לא הועתקו כמות שהם לשנים יבואו, והיחסים השתנו מיחסי מעביד ועובד ליחסים של מחכיר וחוכר, אך כפי שנראה להלן, תחת המדיניות והססמה של "הלאמת הקרקע" נמצאו זכויות המתיישבים מקופחות. הם לא שאלו שאלות. בפועל היו שותפים לאותה אידאולוגיה, עד אשר זו קמה עליהם, ובסופה של המאה, על סף המילניום, במלאת תשעים שנה לאותה התיישבות ראשונים, זכויותיהם של המקיימים אותה אידאולוגיה, לוטות בערפל ומעמדם בקרקע לא ברור. בינתיים חל גם הסט לשוני, ומ"אדמה" - מילה חביבה ושגורה על

40. נספח 1.2 להלן.

שפתי אנשי העלייה השנייה⁴¹ חל מעבר ל"קרקע" השגורה וחביבה על אנשי הקרן הקיימת לישראל.⁴²

תכנית המושב

"הקבוצה נוצרה מן החיים" בלי תכנית מוקדמת ובלא שינוסחו עיקריה - יתעקשו אנשי הקיבוץ. המושב - לעומת זאת - נוסד על-פי תכנית, מדויקת ומפורטת לפרטי פרטים. זוהי תכניתו של אליעזר ליפא יפה (1883-1942).⁴³ א"ל יפה, מנהיגה של קבוצת צעירים שכינתה עצמה "האכר הצעיר" והתארגנה באמריקה כדי לעלות לארץ. חבריה, ילידי רוסיה, נסעו לארצות הברית והשתלמו בבית הספר החקלאי בוודביין, ניו-ג'רסי, מיסודה של חברת יק"א. הקבוצה מנתה כתריסר חברים, ומטרותיה העיקריות היו: הכשרה מעשית בעבודת האדמה ובחקלאות לאלה המתכוונים לעלות לארץ והפצת מטרותיה ברבים כדי לגייס חברים נוספים לקבוצה.⁴³ א"ל יפה עלה לארץ בנובמבר 1910, כחלוץ לפני המתנה. חבריו נשארו בשלב זה באמריקה. מקומו הראשון בארץ הוא מושבת הפועלים "עין-גנים". ברל כצנלסון מתארה כך:⁴⁴ "היו צהרי יום יפים. מן האויר הדחוס של ההוטל ומן האויר הרוחני של פ.ת. [פתח-תקוה] נכנסו אל הרפובליקה הקטנה, החפשית, שצמחה בצדה של זו. כל אשר אינו מוצא לו מקום ב.פ.ת. החרדית נמלט הנה. כאן עולם חופשי, מהלך אני ומהרהר".

פרנסת הפועלים היתה מבוססת על עבודתם כשכירים אצל איכרי פתח-תקוה הסמוכה, ובנוסף להכנסה זו, לכל אחד חלקה בת כשמונה דונם, ששימשה לטיפול משק עזר חקלאי. משם עבר אליעזר יפה "הגלילה" והגיע לכנרת. עד מהרה הוכיח עצמו כאחד הפועלים המוצלחים. בקיץ 1912 הציעו נציגי קבוצת ה"אכר הצעיר" שכבר עלו ארצה, אליעזר יפה ואליםלך לויץ, לחכור את חוות כנרת

41. האיך סמלי הדבר ששם הביטאון שערך י"ח ברנר הוא: "האדמה" (יוצא לאור פעם בחודש על-ידי "אחדות העבודה" בעריכת י"ח ברנר תשרי-אדר, התר"ף) הכותב: "תכניתה של בימתנו - כשמה: האדמה. "האדמה" - זאת אומרת, לא רק קרקע (חקלאות) ולא רק ארץ (מדיניות), כי אם עוד דבר מה. "האדמה" - היינו, השאיפה לבסיסיות בכל צדדי-החיים, חזון דברים כהויתם, הכרת יסודי המציאות; "האדמה" - היינו, המשיכה למקור החיים והגידול, למקור ההתחדשות, למקור האמת האנושית". כל כתיבי י"ח ברנר, הקיבוץ המאוחד, כרך ג', עמ' 481. * צילום בעמ' 215.

42. שמו של ביטאון המכון לחקר שימושי קרקע, שלייד הקרן הקיימת לישראל הוא "קרקע" וכן ראה חוברתו של משה סמילנסקי "גואלי הקרקע" בהוצאת הלשכה הראשית של הקרן הקיימת לישראל, ירושלים, תש"ט. ** צילום בעמ' 221.

*** צילום בעמ' 231.

43. מרגלית שילה, ניצני רעיון המושב - 'האכר הצעיר', הקבוצה האמריקנית בעלייה השנייה, "קתדרה"

25, ספטמבר 1982 (להלן "שילה-ניצני"), עמ' 82.

44. ברל כצנלסון, איגרות א, תל-אביב, עמ' 118.

ולנהל אותה בעצמם. ברשותם היה הון של כ־20,000 פרנק. רופין קפץ על המציאה. הנה הזדמנות להקטין את ההפסדים שהיו לחווה בשנים הקודמות: 20,000 פרנק בשנת 1909, 5,000 פרנק ב־1910 ו־30,000 פרנק ב־1911.⁴⁵ ב־12 במאי 1912 חתמו אליעזר יפה, אלימלך לוי, דב קליי, צבי קרישבסקי וחנה אנטופולסקי על חוזה להכירת חוות כנרת.⁴⁶ הם התחייבו לשלם 10% מערך הקרקע כדמי חכירה לשנה, וכן 1% עבור בלאי הבניינים, 12.5% עבור כלי העבודה, 10% עבור כלי הבית ו־7.5% עבור בהמות העבודה והפרות החולבות.⁴⁷ רופין כתב: "אנו חושבים כי חברת הכשרת הישוב נפטרה על ידי חוזה זה מדאגה גדולה". חברי הקבוצה עבדו כמיטב יכולתם, כשהם מנסים ליישם את הכשרתם ולהוכיח את כשרונותיהם בחקלאות. בסוף השנה הראה המאזן הפסד תפעולי קטן של 600 פרנק אך חוב דמי החכירה לקרן הקיימת היה 4,000 פרנק. ההשקעה של 20,000 פרנק ירדה לטמיון. החבורה התפרקה. הם לא מצאו עתיד בחיי שיתוף. שנה לאחר מכן פרצה מלחמת העולם הראשונה. את תכניתו ל"יסוד מושבי עובדים" הגה א"ל יפה "בימים הנוראים ההם בארצנו, בימי מלחמת הדמים העולמית". בשנת 1918 מוציא הוועד המרכזי של מפלגת 'הפועל הצעיר', יפו את התכנית בחוברת. מחירה שמונה גרוש.*

החוברת פותחת במעין הרהור פילוסופי:

"אומרים, כי אחים לצרה יש בהם כדי ניחומים לנפש הכואבת. אולי נכון הוא הדבר הזה; ואולם אם יבואו ויאמרו לך, כי מכיון שאין אתה יחיד בצרה לכן גם תשקוט ותקוה, שבבוא התשועה לכלל תיושע גם אתה – אל תאבה שמוע. אין הכלל נגאל אלא בשכל יחיד גואל את עצמו תחילה".

שנותיו באמריקה הטביעו בו את חותמו. האינדיבידואליזם, היזמה הפרטית ורוח התחרות החפשית, האופיניות לאמריקה של ראשית המאה, מחלחלים לחשיבתו. הקבוצות כפי שהוא הכיר בעודן בשלבי התגבשותן, "נובעות מן החיים", ללא תכנית, ללא מסגרת ידועה, תלויות ברצונם ובעיקר בשאיפתם של חבריהן להמשיך להיות מעין "יחד" חדש, אינן נראות לו. ביקורתו על הקבוצות חדה ונוקבת:⁴⁸

"אלה [הקבוצות] נמצאות עדיין בתקופת השאיפה, והרוב מבינינו כבר רואה בהן את השיטה הישובית הכי מתוקנה, אשר אסור גם להרהר אחריה. ומוכן שהקבוצה בתור

45. "שילה-ניצני", עמ' 92.

46. "שילה-ניסיונות", עמ' 154.

47. "ביין-תולדות", עמ' 71.

* צילום בעמ' 239.

48. כתבי אליעזר יפה, כתבי התנועה, הוצאת "עם-עובד", תש"ז, עמ' 71.

צורה של מעבר, יש בה הרבה מאוד חיוב זמני, ואולם הקבוצות בתור שיטה, נדמה לי, כי החיוב היחיד שישנו בהן בצורתן עכשיו, הוא רק הלאמת הקרקע.⁴⁹ אמנם רבים מאתנו רואים גם חיוב גדול בשיטת העבודה המשותפת הנהוגה בקבוצות. ויש גם המרחיקים ללכת ולדרוש לא רק "עבודה משותפת" כי אם גם "חיים משותפים"; לכל החברים תהיה חצר אחת, בנין גדול אחד, מטבח אחד וכו'. רבים, כנראה, חוששים כי רגשות האהבה בין אדם לחברו לא יתמידו, אם לא יצמידו את שפתותיהם לנשיקה עולמית, השוללת את היכולת העצמית להפרד מן הדבק. על ענינים כמו חיי שתפנות [שיתוף] וקומנה – אין להתווכח. הם מפכים יותר מחביון הרגש מאשר ממרחבי המחשבה; ואולם מה שנוגע לשתפנות בחקלאות, מרגיש אני כי כל מי אשר ספג לתוכו את נשמת האדמה להיותה חלק מנפשו "יחידתו", לא יסכים עוד להתייחד עם הנשמה הזאת ברשות הרבים.

היסוד והתוכן של ישוב חקלאי נמצאים בקשר הנפשי אשר בין העובד ובין אדמתו וכל אשר עליה. וכשם ששום אפשרות של תועלת לא תפתה עכשיו את ההורים להכניס את ילד שעשועיהם לבית יתומים, כן לא תפתה שום אפשרות של תועלת (לו גם היתה כזו, ומה גם שאיננה כלל) את האב – אשר יחסו לנחלתו הוא כיהס אם לילדה וילד לאמו – כי יכניס את נחלתו זו לתוך שותפות, אף אם השותפים הם רעיו הכי חביבים לו. יוכל אב כזה להשתתף עם חבריו לשם ניצול הצדדים המסחריים שבאכרות לשם מכירה לשוק, לשם קניה מדהשוק, לשם עיבוד חמרים חיים להמרים מתוקנים. ואף גם לשם עיבוד זמני, הדרוש השתתפות הכוחות, כמו חרישה עמוקה וכדומה; לפעמים גם לזרע באופן משותף, הכל לפי ראות עיניו ועניו בכל עת ועונה, אך לא למסור את עצם נחלתו לרשות הרבים, או שיהא הוא עצמו גלגל אחד מרבים בחלקה משותפת.

את היחיד בא אפוא א"ל יפה לגאול. אך כדי שייגאל עליו לגאול את עצמו תחילה. עבודת האדמה היא הדרך, והזיקה בין האדם לאדמה, כזיקה בין הבן לאמו, היא הבסיס, הוא השורש:

"אנחנו, עם שיבתנו אל האדמה, יהי נא לנו העז לשוב גם אל האדם השלם כאדמה – נדיב, מוצק ובוטח כמוה. ועם בריא ובוטח בברית הטבע, ומאמין בטוב השופע מן האדמה אל כל בניה, בלי כל הבל, נהיה רק אז – כאשר כל יחיד מאתנו יברת את ברית הנצח הזאת עם הטבע, ואת כל צרכיו ישיג ישר מאמו האדמה. רק אז נחוש בכל

49. הביטוי 'הלאמת הקרקע' מכוון לרכישת קרקעות לבעלות ציבורית של 'הלאום'. באותן שנים הכונה לפעולותיה של הקרן הקיימת לישראל. אהרון דוד גורדון, במאמרו "מקוצר רוח" (1914) 'האומה והעבודה', הספריה הצינונית 1957, עמ' 142 כותב: "אין להעמיד יצירה לאומית על האיניציאטיבה [היזמה] הפרטית, אין לעשות את האדמה הלאומית ביישוב לאומי, ביישוב לשם תחיה לאומית, לקניינו של הפרט, לדבר של עסק – אדמה לאומית ועבודה לאומית, כלומר הקופה הלאומית [קק"ל] והעבודה, רואים אנחנו אותן, כאילו הן שני צדדים המשלימים זה את זה של דבר אחר: הלאמת הארץ והארצת האומה אם נכון לומר כן".

* צילום בעמ' 256.

מהותנו את האחר והאהבה לרעינו, כאשר בולנו נינק את חיתנו ישר מן האדמה ולא זה מזה".

הדימוי "אמא-אדמה" הנו דימוי שהיה חביב ומקובל בספרות התחייה הלאומית שלנו. לדימוי זה אין שורשים יהודיים כלל ועיקר. הוא אינו מופיע במקורותינו, לא בתנ"ך, לא במשנה ולא בתלמוד. לעומת זאת נוכל למצוא שימוש בולט בדימוי זה בשירים אחרים של ח"צ ביאליק⁵⁰ והוא חוזר ומופיע בשירתה של רחל, אף היא מאנשי העלייה השנייה ש"עברו" בכנרת, כאחת מהחניכות של חוות-העלמות. ראה שירה: "כאן על פני אדמה - לא בעבים. מעל / על פני אדמה הקרובה, האם: / להעצב בעצבה ולגיל בגילה הדל / היודע כל כך לנחם".⁵¹

בצד דברי הפילוסופיה ובצד היסחפותו הספרותית, מתווה א"ל יפה בפרטי פרטים גם תכניות לצורת היישוב החדשה. בסיום החוברת הוא מסכם "הצעת תקנות יסודיות למושבים אשר ייבנו על הקרקעות המתאימים למשק מעורב", ומנסח את "ארבעת העיקרים" למה שיהיה "מושב העובדים":

א. כל עובד חקלאי, בלי הברל מין, אשר הראה את עצמו מסור לעבודה והמודה בעיקרים:

- (1) עבודה עצמית מוחלטת;
 - (2) אל קניין פרטי בקרקע;
 - (3) שלטון מחלט של השפה העברית בחייו ובכל מעשיו הפרטיים;
 - (4) משק חקלאי מותאם לצרכי העם בארצו;
- יכול להיות חבר במושב עובדים".

לאחר דבריו הרמים של א"ל יפה על הקשר: בן-אם; איכר-אדמה, הוא מגיע ל"עיקר השני" של תכניתו: "אל-קניין פרטי בקרקע", משמע העדר קניין פרטי בקרקע. עיקר זה משתלב במקובלות של אותם ימים ימי "הלאת הקרקע".

50. ח"צ ביאליק "בשודה", תרנ"ד-1894, שירים, עמ' לו ("את-פני בקרקע אכבשה, לארץ הרטובה אפולה, / אשאלה את-פי האדמה ואבך הרבה בכה אל חיקה: / הגידי לי, אמא-אדמה, רחבה, מלאה וגדולה. / מדוע לא תחלצי שוך גם-לי נפש דלה שוקקה?").

וכן ראה שירים נוספים של ביאליק: "משירי הקיץ" ("כי רב עוד הרך והענוג / בכנף האדמה ובחיקה, / העורגים כיונקי שדיים / למטרה בנפש שוקקה"); וכן השיר "קראו לנחשים" ("כי הנה הוטלתם אל מדבר, נצמדתם לצחיה סלע, / מערמי עולם סביבכם ומארת אלוהים הדוממת / ועתיקי משדי אדמה ריח חיק אם נשיכם, / ותשכחו מה-מראה הדשא ומה-ריחו אחרי הגשם").

51. רחל בלובשטיין, כאן על פני אדמה, כל שירי רחל.

הביקורת על מושבות-העלייה הראשונה שהחלו ברכישת האדמה מכספם של חובבי-ציון, עד שנאלצו להתמסר בתנאים משפילים לברון אדמונד דה רוטשילד (הוא "הנדיב הידוע"), באשר הגיעו עד פת-לחם; הביקורות הקטלניות שנמתחו על שיטות האפוטרופסות שהונהגו על-ידי פקידי הברון במושבותיו, כגון ביקורתו של "אחד העם" במאמריו "אמת מארץ ישראל" ו"היישוב ואפוטרופסיו" – מצד אחד; ורעיונות סוציאליסטיים שיובאו ארצה על-ידי עולי העלייה השנייה, בעלי הרוח המהפכנית – מן הצד האחר; כל אלה היו פן אחד של רעיון "הלאמת הקרקע" שבהצעתו של א"ל יפה. הפן האחר היה פן המציאות: רוב הניסיונות לעניין משקיעים יהודיים פרטיים לרכוש אדמות בארץ ישראל, נכשלו. אט-אט החל להסתבר כי משקיעים יהודיים פרטיים, אינם ששים לסכן את כספם ברכישת אדמות אי שם במזרח, בארץ-נחשלת ונידחת בשוליה של האימפריה העות'מנית המתפוררת. אך נראה כי לא רק "רוח-התקופה" שדגלה ב"הלאמת-הקרקע" השפיעה על א"ל יפה, אלא גם הכישלון האישי הצורב שנתנסה בו בחכירה של אדמת חוות-כנרת. כישלון זה לימד את א"ל יפה, כי באותה תקופה הדרך היחידה לאפשר לפועלים מעולי העלייה השנייה, רובם ככולם חסרי רכוש כלשהו, להתיישב על האדמה, להקים יישובים חקלאיים, להתחיל "לכבוש את הקרקע" כמאמרו של יוסף ויתקין,⁵² ולא להסתפק ב"לכבוש את העבודה" כגרסתו של יוסף אהרונוביץ,⁵³ היא להעמיד את הקרקע לרשותם ללא השקעת הון בסיסית. הגורם היחיד שיכול היה להעמיד, באותה תקופה, את הקרקע כבסיס להתיישבות, בלא תשלום, היה הקרן הלאומית – היא הקרן הקיימת לישראל* – מכאן עמדתו: "אליקניין פרטי בקרקע".

שמואל דיין, מעוזי דגניה א' וממייסדי נהלל – המושב הראשון והדגם למושבים שיבואו אחריו – ומי שהיה שנים רבות מראשי תנועת המושבים ומראשי דובריה מתאר בספרו "נהללים"⁵⁴ את "האור הבוקע", ממאמרו של א"ל יפה "ליסוד מושבי-עובדים":

"המאמר היה מרפא ללבבות פצועים של חברים שעברו בקבוצה וליבם בל עימם דבריו נטפו על צמחים צמאים [...] אנו חסידי הרעיון, היינו מוקסמים מהתכנית שבמאמר. היחיד, מה רב כוחו! ראינו בו ברעיון, שנושאו הוא האדם היחיד, עולם ומלואו. ומתוך ראייה זו הסברנו לעצמנו, הרחבנו והעמקנו, ביחידות ובאסיפות ותוך יכוח, את תוכנו של הרעיון. האדם הוא עולם לעצמו. הטוב והרע, רגש והגיון, טוהר וגם טומאה שוכנים בלב האדם; והוא נתון למלחמת יצרים ולעזוועים מתמידים.

52. יוסף ויתקין, "כיבוש הקרקע וכיבוש העבודה" יולי 1908, הפועל הצעיר 10.11.

53. יוסף אהרונוביץ, "כיבוש העבודה או כיבוש הקרקע" ספטמבר 1908, הפועל הצעיר.

* צילום בעמ' 263.

54. שמואל דיין, נהללים, סיפור ארבעים שנה, מסדה תשכ"א, עמ' 15.

האדם בחברה אינו יכול להיות נושא לראווה כל ימיו, הוא צריך לחיות את עצמו תוך עצמו, בלי שעשרות זוגות עיניים יציצו בו כל הימים*.

הקמת המושב

על בסיס עקרונות אלה מקימה קבוצה של פורשים מהקומונה בדגניה א' את נהלל. אם נעיין ברשימת מייסדי נהלל נפגוש מלבד אליעזר יפה ואלימלך לויין, חברי ה"אבר-הצעיר", כמה מהשמות שפגשנו בין ראשוני אום-אל-ג'וני: ישראל בצר, משה קריגסר, ישראל בלוך, צבי יהודה, אליעזר שוחט וכן קבוצה של חברים אחרים שהצטרפו לדגניה אך לא עמדו בדרישות הלוחצות והמלהיצות של הקומונה**.

בעבור שמואל דיין אותו "עיקר שני" - "אל-קניין פרטי בקרקע" - משמעו: "קרקע לאומית, שלילת קרקע פרטית, לשם מניעת מיקח וממכר בקרקע וגם בנכסי דלא ניידים המחוברים לקרקע, כי לי כל הארץ ולא תימכר לצמיתות, כדי לקשור את האדם אל האדמה לבל ייעקר ממנה בכל רוח מצויה, שיעבור אותה באמת ובאמונה, כי אינה ניתנת לחליפין ואין חיים בלעדיה"⁵⁵.

מילים רמות יותר על הקשר שבין האדם לאדמה מוצאים אנו בספר היובל לנהלל,⁵⁶ במאמרו של יוסף שפירא "רעיון המושב והגשמתו (תולדות והרהורים)". המאמר מתחיל בשיבה אל האדמה. נצטט כמה קטעים ממנו:

"מקור אחד - עמוק ורך - ממנו שאבו חלוצי העם לדורותיהם ולצורות חייהם בגסיונותיהם להתקשר אל קרקע המולדת.
המקור הוא - שיבה אל האדמה.
קדמה השיבה לאדמה - לשאיפה המדינית.

תחושת אמת והרגשה נכונה הן שליוו את מחדשי ברית-האדמה בנעצם את המחרשה בשממתה. כיסופי-גאולה של חרות רבים פרצו ועלו מלבבו של כל אחד חורש אדמתו, הופך רגביה ומיישר תלמיה: היתה חרישה ראשונה זו מעין כפרת עוון לעם שנתרחק מעל אדמתו ובשורה של ראשית גאולה לעם ולארץ.
[...] ברית-אדמה היא ברית נצח. עם כי יפר ברית מחדשת זו ושב לחיות חי-אוויר, שוב אין לו תקוות קיום ונשימה בריאה, גם כאשר את אויר ארצו הוא נושם".

* צילום בעמ' 269.

** צילום בעמ' 285.

55. שמואל דיין, נהללים, עמ' 17.

56. נהלל, חזון בהגשמתו, בעריכת מרדכי אמיתי, מפעלי תרבות וחינוך, 1971 (להלן: "נהלל-יובל"), עמ' 35.

מילים אלה ושכמותן הצליחו להרטיט באותם ימי סער ופרץ את לבבות אנשי המושבים. רטט שפעם והפעם שנים ארוכות. אך האם שמונים השנה שעברו מאז פרסום תכניתו של א"ל יפה והשינויים המפליגים שחלו מאז ועד היום, לא הספיקו כדי שאנשי המושבים יכירו בסתירה הפנימית שבין האידאל שלהם - להקים משק אינדיבידואלי של איכרים מושרשים במשקם ובאדמתם - ובין המציאות שעל-פיה הם נעדרים את הזכויות באותה קרקע? וכל כך משום שהוגה רעיון המושב, א"ל יפה חרט על תכניתו את העיקר השני: "אל-קניין פרטי בקרקע", ואיש מביניהם לא הרהר ולא ערער על טעם זה?

בימים ההם - בזמן הזה

כאשר אנו בוחנים כיום את אותם "עיקרים" שעליהם נוסד מושב העובדים, יסתבר לנו כי: עבודה עצמית כבר מזמן אינה רלוונטית במושבים, שתנועתם הנה היבואן העיקרי של עובדים זרים לישראל, ומשקיהם של רוב חברי המושבים מופעלים על-ידי תאילנדים ועובדים זרים אחרים. חברי מושבים רבים הסבו את עיסוקם מעבודת האדמה⁵⁷ המעלה הקשר של עיסוק חקלאי במובהק, לעיסוק ב"קרקע"⁵⁸ המעלה הקשר של מסחר דווקא, ומעיסוק בקרקע למסחר בנדל"ן (נכסי דלא ניידי).

השפה העברית נעשתה שפת כל העם היושב בציון, בעיר ובכפר והעיקרון האמור, שהיה נכון לזמנו, מיצה את עצמו. יוצא אפוא כי העיקרון היחיד שנותר מ'חזון המושב' הוא העיקרון בעל הסתירה הפנימית המובנית של "אל קניין פרטי בקרקע", כלומר: העדר קניין פרטי בקרקע... לאיכר עברי חדש האמור לתקוע יתד של קבע בקרקע.

"הקיבוץ" ו"המושב", שתי הרגליים שעליהן צעדה ההתיישבות העובדת באון ובגאון במשך שנות דור ויותר - החלו מקרטעות. הפיחות בערכם ובמעמדם בחברה הישראלית בשנים האחרונות בולט. ממלח הארץ - נהפכו להיות למלח על פצעי הארץ. חילוקי הדעות האידאולוגיים ביניהם לא הושיעו, לא את אלה -

57. "קִזְזוּן קִיָּה עֲבָד אֲדָמָה" (בראשית ד' 2-1); "לֹא נָבִיא אָנֹכִי אִישׁ עֲבָד אֲדָמָה אָנֹכִי" (זכריה, יג 5).

58. "לעולם ישליש אדם את מעותיו, שליש בקרקע ושליש בפרקמטיא [עסקי מסחר, סחורה] ושליש תחת ידו" (תלמוד בבלי, בבא מציעא מב ע"א).

ולא את אלה. החובות הכבדים אינם מבחינים בין אגודה שיתופית מסוג "קיבוץ" לאגודה שיתופית מסוג "מושב". המשבר הכספי מוביל בהכרח למשבר חברתי ומשבר חברתי מזמין משבר אידאולוגי. התחושה בציבור הכללי היא כי ההתיישבות העובדת - אובדת. כותב שורות אלה סבור כי ההתיישבות העובדת - על אף הביקורת - עדיין לא אבדה.

ההתיישבות העובדת זקוקה לתיקונים, לשידוד מערכות, ומן הצד המשפטי לליבון, לחידוד ולהבהרה של סוגיות משפטיות בהווה ההתיישבותית. שנים רבות הסתייגו אנשי ההתיישבות העובדת מפני המשפט, מפני ההגדרות המשפטיות, מפני ה"משפטיזציה". נדמה היה להם כי מוטב כך: מוטב שהדברים, היחסים והזכויות, יישארו עמומים ובלתי מוגדרים.

אולם, ניסיון השנים האחרונות, שנות המשבר, הוכיח כי מצב זה היה בעוכריהם. הוסר ההגדרות פגע קודם כל בהם ובחבריהם.

הגיע הזמן כי אנשי ההתיישבות העובדת, אלה שבקיבוץ ואלה שבמושב, יקומו. ראשית, עליהם להתאים את העקרונות לימינו אלה. עליהם להגדיר מחדש את עקרונותיהם, תוך התאמה לקצב החיים, למציאות הכלכלית והחברתית ולעולם המשפטי המשתנה. פקודת האגודות השיתופיות 1933 - היא המסגרת המשפטית המאגדת אותם - קיבלה תוקף ב-27 בדצמבר 1933 ומספר התיקונים וההתאמות שעברה עד ימינו קטנים ביותר. פקודה זו מיושנת, ויש להתאימה לימינו. על אנשי ההתיישבות העובדת, ובעיקר על נציגיהם ומנהיגיהם, לפעול לשינויה של הפקודה ולהתאמתה למילניום החדש ובעיקר לצרכים המיוחדים של מדינת ישראל. על אנשי ההתיישבות העובדת להגדיר את מטרותיהם הגדרה רלוונטית לימינו, ולא להסתפק בהיותם קבוצת לחץ או לובי המשיג הישגים אדר-הוק. עליהם לשנות כיוון ולעשות זאת בפה מלא ובריש גליו

ימי ראשית המאה העשרים אינם ימינו אלה. ראשוני דגניה לא שאלו מדוע רופין מקבל 1,000 פרנק לחודש ואילו להם משלם רק 50 פרנק לחודש; מייסדי נהלל לא שאלו הכיצד זה ניתן להגשים את הרעיון של משק חקלאי-משפחתי אינדיבידואלי, כאשר העיקרון הוא "אל-קניין פרטי בקרקע".

כיום כבר שואלים שאלות ועל חלק מהן ימצא המעיין תשובות בספר זה.

ספר זה מכיל סקירות, דיונים וניתוחים בסוגיות משפטיות שעלו בבתי המשפט בארץ בשנים האחרונות, שנות המשבר. הספר דן בשאלות רבות ומגוונות. חברים רבים בהתיישבות העובדת יוכלו למצוא בו דיון בסוגיות החשובות העולות בסדר היום של כל אחד מהם, כגון: מהי זכותו של חקלאי בקרקע, כיצד התייחסו בתי המשפט השונים לזכות זו. מה השלכותיה של הגדרת הזכות כ"בר רשות". כיצד מתמודדים החברים והתושבים עם ה"הרחבות" או עם ה"שכונה הקהילתית". בספר דיונים בנושאים העוסקים בזכויותיהם של בני הדור השני, "בנים ממשיכים", והבעיות המיוחדות המתעוררות בקשר לירושת משק חקלאי. כן מצויות בו סוגיות מיסוי מיוחדות למגזר החקלאי, בצד שאלות ההגדרה המשפטית של הקיבוץ. היש לחבר הקיבוץ "זכויות קניין", על היחסים שבין הקיבוץ לחבריו ועוד.

כותב שורות אלה מלווה בעשייה יומיומית את המגזר החקלאי בעשרים וחמש השנים האחרונות הן כעורך־דין עצמאי ובלתי תלוי המופיע בבתי המשפט בנושאי ההתיישבות העובדת, והן כיועץ משפטי לאגודות ולחברים; הן כמרצה בפורומים מגוונים הקשורים למגזר החקלאי, והן כבורר בסכסוכים במגזר ההתיישבותי לפי סעיף 52(2) לפקודת האגודות השיתופיות.

הרשימות שבספר הנן מבחר מרשימות שפורסמו בשנים האחרונות בגיליונות "קו למושב" ו"הדף הירוק". לרשימות כפי שפורסמו, הוספו הפניות לנספחים שבספר, ובהם הומרים משפטיים חשובים להכרה ולהבנה של הבעיות המשפטיות המיוחדות למגזר החקלאי. כן הוספו אזכורים משפטיים לטובת המשפטנים המקצועיים (ראוי לציין שרבים מפסקי הדין שנדונו בספר, לא פורסמו).

חברי האגודות במגזר החקלאי, בקיבוץ ובמושב ובצורות ההתיישבות האחרות ומשפטנים העוסקים בנושא, יוכלו למצוא בספר זה דיון בבעיות כפי שעלו וצפו בזרם החיים של ההתיישבות העובדת בשנים האחרונות. ומי יודע אולי גם תשובה זו או אחרת לבעיה שהטרידה אותם?

אם יצליחו הדברים שבספר לסייע ולו במעט בליבון אותן בעיות - הרי זה שכרי.